

KIPÇAK TÜRKLERİNİN ARAP MEDENİYETİNE KATKILARI

THE CONTRIBUTIONS OF KIPCHAK TURKS TO THE ARABIAN CIVILIZATION

İbrahim Ethem POLAT*

Özet

Ortadoğu'daki varlıkları eskilere dayanan Türk Memlûkler arasında yer alan Kıpçak Türkleri, XIII. Yüzyıldan itibaren Suriye ve Mısır'da Türk Memlûk Sultanlığının kuruluşunda da yer almışlardır. İki buçuk yüzyıl hüküm süren bu Türk grubunun Haçlı ordularının bölgeden atılması ve Moğol akınlarının durdurulması gibi tarihte iki önemli etkisi olmuştur. Her iki olay da Arap medeniyetini kaçınılmaz bir yıkım tehlikesinden kurtarmıştır. Bu makale, Kıpçak Türklerinin Araplara ve Arap medeniyetine katkılarını tarihî ve edebî metinlerin ışığında ele almayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kıpçaklar, Memlûkler, Türk-İslam Tarihi, Haçlılar, Moğollar, Arap Edebiyatı.

Abstract

The Kipchak Turks who were a part of the Mamluk Turks whose existence dated back through history, effected the establishment of the Mamluk Sultanate in Syria and Egypt. The sultanate has two crucial effects on history by expelling the crusaders and making the Mongolian invasions failed. This article is aiming to underline the contributions of the Kipchak Turks to the Arabs and Arabian civilization by making use of the historical and literal texts.

Keywords: Kipchaks, Mamluks, Turco-Islamic History, Mongols, Arab Literature.

Türklerin Ortadoğu'da ilk varlıkları, Abbâsî halifelerinin bölgede hâkimiyetlerini ve nüfuzlarını koruyabilmek için gerek idarî görevlerde gerek saray işlerinde ya da orduda, para ile satın alınan memlûk¹ unsurunu istihdam etmeleri ile başlamıştır. İlerleyen zamanlarda özellikle de XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren memlûklerin büyük kısmını

* Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

¹ “Memlûk” (çoğulu; Memâlîk ve Memlûkûn), Arapça ملك “meleke” fiil kökünden türemiş bir “ism-i mef’ul” olup lügat manası “tasarruf edilen; sahip olunan; hizmetçi; beyaz köle” demektir. “Memlûk” kelimesi zamanla İslam Tarihi’nde ıstılâhî bir mana kazanmış ve “gerek harplerde ve gerekse satın alma yolu ile esir düşen beyaz adam”, “halife, hükümdar veya emirlerin köle olarak alıp özel bir eğitimle yetiştirilerek muhafız birliklerini oluşturdukları askerler” ve “bunların kurduğu devlet” anlamına kullanılır olmuştur. Bu manaları ile “memlûk” siyah köle demek olan “el-‘abd” (çoğulu el-‘abîd) ve “rakîk” kelimelerinden farklıdır. “el-‘abd” “ev işlerine bağlı bir nevi köle” demektir. “memlûk” ise hükümdar veya emirlerin muhafız birliklerine dahil özel bir statüye sahip bir sınıfı temsil etmektedir. Kazım Yaşar Kopruman, *Mısır Memlûkleri Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları/1090 Ankara 1989, s. 1; Hakkı Dursun Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul 1980, s. 80; Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, s. 167; Ahmet Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, Ötügen Yayınları, İstanbul 2000, s. 97.

Karadeniz'in kuzeyinden getirtilen Kıpçaklar oluşturmuştur. Kıpçak Türklerinin de yer aldığı memlûkler, XIII. Yüzyılda Mısır'da Türk Memlûk Devletini (1250-1517) kurmuşlar, ortaya koydukları samimi gayret ve çabalar neticesinde Arap halklarına ve medeniyetine pek çok katkıda bulunmuşlardır.

Küçük yaşlarda satın alınarak efendilerinin de desteğiyle iyi bir eğitimden geçirilen memlûkler, zamanla nüfuzlarını artırarak, liyakat ve kabiliyetleri sayesinde idare üzerinde söz sahibi olmaya başlamışlardır.²

Memlûklere çocukluğunda önce Kuran, hadis ve İslam hükümlerinin yer aldığı dînî eğitim verilir ardından askerî eğitim alırlardı.³ Bu eğitimden geçenler askerî alanda başarılı olarak Sultanlığa kadar yükselebildikleri gibi aralarında edipler ve âlimler de yetişmiştir. Kıpçak Türklerinden Sultan Kutuz, Sultan Baybars, Sultan Kalavûn bu eğitim süreçlerini başarıyla tamamlamış ve Sultanlığa kadar yükselmiştir. Memlûk olarak eğitimini tamamlayarak İslam dünyasının önemli âlimleri arasında yer alan Türklerden Fârabî (ö.950), İbn Cevzî (ö.1257), İbn Dukmak (ö.1386), İbn Tağrıberdî (ö.1496), İbn İyâs (ö.1528) bunlardan bazılarıdır.⁴

Abbâsî halifesi el-Me'mûn (813-833) zamanından itibaren halifeliğin kuruluşunda önemli bir yeri olan ve gittikçe nüfuzları kuvvetlenen Türk birlikleri, ilk olarak İranlı unsurları dengelemek amacıyla getirilmeye başlanmıştır. Kısa zamanda sayıları 30.000'e ulaşan Türk birlikleri için halife Mu'tasım tarafından Bağdat'ın kuzeyinde yer alan Samarra şehri kurularak onlara geniş iktalar tahsis edilmiştir. Bunların Arap ve Acemlerle evlenip karışarak bozulmamaları için özellikle Türk kızları getirtilip onlarla evlilikleri serbest bırakılmıştır. Bu Türk birliklerinin komutası da sadece Türk Bey ve asilzadelere bırakılmıştır.⁵ Daha sonra Abbâsî halifelerinin valilerinin de buldukları bölgelerde bağımsız olma arzularını gerçekleştirmek için tek dayanak olarak memlûklerden oluşturulacak orduları görüp bu amaçla memlûk satın almaları, kısa süre sonra bu memlûklerin İslam Devleti'nin her yerinde yayılmasına sebep olmuştur.

Türk askerleri sayesinde dış tehlikelere başarı ile karşı koyan Abbâsî halifeleri, Mısır valilerini özellikle Türklerden seçmişlerdir. Halife el-Mu'tasım (833-842) Ebû Cafer Aşnas et-Türkî'yi (834-844), Halife el-Vâsık (842-847), İtâh et-Türkî'yi (844-849), Halife el-Mütevekkil (847-861), el-Feth b. Hakan b. Artuk'u (856-861), Halife el-Mütezz Billâh (866-869), Müzâhim b. Hakan b. Urtuc et-Türkî'yi (867) Mısır valisi olarak tayin etmişlerdir. Müzâhim b. Hakan ölünce halife el-Mütezz, yerine Ahmed b. Müzâhim'i Mısır valisi olarak tayin etti.(868) Ahmed b. Müzâhim'in iki ay sonra ölmesi üzerine Mısır valiliği Uluğ b. Tarhan et-Türkî'ye verildi. Onun da beş buçuk ay sonra vefat etmesi üzerine Mısır'da ilk Türk Devleti olan Tolunoğulları Devleti'ni (868-905) kuran Ahmed b. Tolun atanmıştır.⁶

Abbâsî halifesinin bir memlûku olan Ahmed b. Tolun, Mısır ordusunda memlûk unsurunu ilk istihdam eden vali olup satın alarak topladığı memlûk sayısının yirmi dört

² Ahmet Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, s. 98.

³ Ömer Musa Bâsâ, *Edebu'd-Duveli'l-Muetâbi'a, Asru'z-Zengiyîn ve'l-Eyyûbiyyîn ve'l-Memâlik*, Dâru'l-Fikri'l-Hadîs, Kahire 1967, s. 65-66.

⁴ Laszlo Rasonyi, *a.g.e.*, s. 160.

⁵ Kazım Yaşar Koprıman, *Mısır Memlûkleri Tarihi*, s. 1

⁶ Kazım Yaşar Koprıman, "Tolunoğulları" *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, C. VI, s. 56.

bine ulaştığı nakledilmektedir. Bu sayede Ahmed b. Tolun kendisi gibi Türk asıllı olan askerleri memlûklerin yardımıyla Tolunoğulları Devletini kurmaya muvaffak olmuştur.⁷

Tolunoğulları Devleti'nin yıkılmasının ardından Abbâsîlerin hizmetindeki diğer bir Türk Memlûklunun oğlu, İhşid Muhammed b. Tuğç, yine kendi Türk memlûklerinin yardımıyla Mısır'da ikinci Müslüman Türk Devleti olan İhşidiler Devletini (935-969) kurmuştur. Onun topladığı Türk memlûklerinin sayısının sekiz bin civarında olduğu zikredilmektedir.⁸

Fâtımîlerin ardından Mısır'da kurulan Eyyûbîler Devletinin sultanları ve melikleri de, hâkimiyetlerini sağlamlaştırmak ve düşmanlarına karşı koyabilmek maksadıyla Kıpçak ülkesinden ve Mâveraünnehr'den çok sayıda memlûk getirterek bunları mükemmel birer asker olarak yetiştirmişlerdir.

Sadakatleri, savaşçı vasıfları ve soylu oluşları nedeniyle tercih edilen Kıpçak Türklerinin ağırlıklı olarak yer aldığı bu memlûk grupları sayesinde, Selahaddin Eyyûbî'nin halefleri el-Adil ve el-Kâmil Haçlılara ve rakipleri olan Müslüman hâkimlere karşı askerî üstünlüklerini koruyabilmişlerdir. Eyyûbîlerin askerî gücünü oluşturan Türk Memlûkler siyasî nüfuzlarını gittikçe artırmışlardır.⁹

Eyyûbî Devleti zamanında orduya alınmış olan Türk memlûkler, 1250 yılında son Eyyûbî hükümdarı Turanşâh'ı öldürüp iktidarı ele geçirmişlerdir. Memlûkler, Eyyûbî hanedanından Türk asıllı Şeceru'd-Durr'u kadın olmasına rağmen saltanat tahtına oturarak yeni kurulan devlete "Memlûk Devleti" adını vermişlerdir. Abbâsî Devleti'nin en zayıf olduğu dönemde ortaya çıkan bu yeni ve güçlü devlet, İslam tarihinde önemli bir rol oynamıştır. 1258 yılında Bağdat, Moğolların eline geçtikten ve Abbâsî Devleti son bulduktan sonra Akdeniz ve Yakınoğu'da en güçlü Müslüman devleti olan Memlûk Devleti Haçlılar ve Moğollar başta olmak üzere İslam dünyasına yönelik saldırıların en güçlü savunucusu olmuştur.

Memlûklerin Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika'yı Moğol istilasından koruması güçlerini ispat etmelerinin yanı sıra İslam dünyasında çok büyük takdir kazanmalarına da sebep olmuştur. Özellikle, Kıpçak Türklerinden olan Sultan Kutuz ve Baybars'ın Ayn-ı Câlût'ta Moğolları yenilgiye uğratması İslam medeniyetini büyük bir tehlikeye karşı korumuştur. 3 Eylül 1260 yılında Filistin yakınlarında yer alan Ayn-ı Câlût muntıkasında gerçekleşen savaş, neticeleri bakımından tarihte gerçekleşen önemli savaşlardan biridir.¹⁰

Moğolların saçtıkları dehşet karşısında Müslümanları Türklerin liderliğinde bir araya getiren Sultan Kutuz ve yardımcısı Baybars, hazırlıklarını tamamladıktan sonra Moğollar ile karşılaşmak üzere Kahire'den hareket etmiştir. es-Sâlihiyye'ye yaklaştıklarında bazı emirler, Moğollar hakkında anlatılan ürkütücü hikayelerden dolayı tereddüt gösterdilerse de Kutuz onlara tarihe geçen şu sözleriyle hitap ederek Türk önderliğini ve cesaretini ortaya koymuştur; "Ey Müslüman emirleri! Yıllardır beytü'l-malın ekmeğini yiyorsunuz ve şimdi de savaşmak istemiyorsunuz. Ben işte gidiyorum. Savaşmak

⁷ Ahmet Gökbel, *a.g.e.*, s. 98.

⁸ Ahmet Gökbel, *a.g.e.*, s. 99.

⁹ Kazım Yaşar Koprıman, "Memlûkler" *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, C. VI, s. 437.

¹⁰ Bu görüşler ve Ayn-ı Câlût savaşı hakkında geniş bilgi için bkz. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, C. VI, s. 453-455; Süleyman Özbek, "Moğol İstilasının Durak Noktası Ayn-Câlüt Savaşı ve Sonuçları", *Askerî Tarih Bülteni*, Ankara 1991, XVI/31, s. 11-21.

isteyenler benimle gelsin. Kim savaşmak istemezse o da evine dönsün. Allah hepimizi görmektedir. Müslümanların vebali geride kalanların boynunadır”¹¹

Ortaçağ'ın büyük tarihçilerinden Bedreddin el-Aynî: “*Moğollar'a karşı İslamiyet'i Türkler kurtarmıştır*” diyerek Ayn-Câlût zaferinin önemini belirtmiştir.¹²

Arap tarihçi Abdulfettâh Aşûr, bu savaşın sonucuna şu cümleleri ile dikkat çekmektedir; “*Moğollar bu savaşta galip gelselerdi Mısır'a kadar ilerleyecekler, Mısır'a hâkim olmasalar bile Irak'da yerleştikleri gibi Suriye'de de yerleşecekler ve Yakın-Doğu'daki bütün İslam ülkeleri Moğol hâkimiyeti altına düşecekti. Bu sebeple Ayn-ı Câlût zaferi sadece Mısır'ı değil aynı zamanda Suriye'yi de Moğol hâkimiyetinden kurtarmıştır*”¹³

Aşûr gibi pek çok Arap tarihçi, Memlûklerin, Haçlılara ve Moğollara karşı kazandıkları zaferlerin özellikle de Ayn-ı Câlût zaferinin İslam ve Arap medeniyetini büyük tehlikeden kurtardığını bu zaferleriyle de İslam âleminin kuvvetli savunucusu oldukları bakışını da kuvvetlendirdiklerini ifade etmektedir.¹⁴

Arap tarihçi Nikola Ziyâde, 3 Eylül 1260 yılında Mısır'da hâkim olan Türk Devleti Memlûkler ile İslâmî Doğuya saldırıya geçen Moğol ordusu arasında gerçekleşen Ayn-ı Câlût savaşının sonuçlarını eksen alan bir makalesinde bu sonuçların günümüze kadar Arap dili ve medeniyeti üzerinde etkilerini sorgulamaktadır. Yazarın bu sorgulamada vardığı temel çıkarsama ise Sultan Kutuz ve Baybars'ın başında bulunduğu Türk Memlûk ordusunun kazandığı zaferin Arap halklarının tarihi açısından bir dönüm noktası olduğu ve bu zafer sayesinde Arap medeniyetinin yok olma tehlikesinden kurtulduğudur.

Nikola Ziyâde, Kıpçak asıllı Memlûklu Sultanları Kutuz ve Baybars'ın Ayn-ı Câlût zaferi ile Arap Medeniyetini kurtarışlarını şu cümleleri ile dile getirmektedir:

“*Hicrî 656/1258 yılında Hüilâgü'nün başında bulunduğu Moğol ordusu Bağdat'a ulaşip şehri ele geçirdi. Süratle halkı katletmeye başlayan Moğol ordusu şehre dağılarak büyük bir yağmaya ve şehri yakıp yıkmaya girişti. Bu cani güruhlar öldürülenlerin kesik başlarından büyük bir yığınak yaparak üzerine çadır kurdular. Bağdat'ta ele geçirdikleri kitapları Dicle nehrine attılar. Başına gelen bu büyük felaketin hüznünden Dicle'nin suları karardı. Onun güveyi Bağdat mahzun oldu. Moğol ordusu atlarının toynaklarıyla çiğnemedikleri ne bir toprak parçası, ne de kökünden sökülüp atılmamış bir yeşillik bırakmaksızın yakıp yıkarak ilerlemeye devam etti. Acı ve kedere boğmadıkları tek bir yerleşim birimi bırakmadılar.*

Moğolların yaşadığı bu zorlu bozgunun sonra ne oldu? Devletlerini Irak ve İran'da ve buraların doğusunda kurdular. Dünyanın bu kesimi büyük bir karanlığa boğuldu. İnsanlar yolunu kaybetmiş bir şekilde yaşamaya başladılar. Öndersiz, ırsız yollarını aramaya başladılar. Arap medeniyetinin kaynakları Allah'ın muhafaza ettiği birkaç parça dışında silindi gitti.

Suriye ve Mısır'a gelince bu felaketten uzak güvende yaşadılar. Memlûklular bu bölgelerde güçlü bir devlet kurdular. Eleştirilenler Memlûk Devletini de eleştiri konusu

¹¹ Kazım Yaşar Kopruman, “Memlûkler”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. VI, s. 453.

¹² Bedreddin el-Aynî, *İkdu'l-Cumân fi Târîhi Ehli'z-Zemân*, Veliyyüddîn Efendi Kütüphanesi, Nr: 2391, v.

436'dan naklen; Kazım Yaşar Kopruman, “Memlûkler”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. VI, s. 47.

¹³ Said Abdulfettâh Aşûr, *el-Hareketü's-Salîbiyye*, Kahire 1976, C.II, s. 1132.

¹⁴ Kâsım Abduh Kâsım-Ali es-Seyyid Ali, *el-Eyyûbiyyûn ve'l-Memâlik*, Kahire 1995, s. 141.

yapacak kusur ve eksiklikler ortaya koysa da, bu devlet bulunduğu ülkelerde onun medeniyetini ve dilini korumuştur.

Memlûkler Arap kültürünü olgunlaştırmış, Arap düşüncesini geliştirmiş, Arap yaşamını güçlü sosyal bir yaşam olarak düzenlemiştir. Arap medreseleri hızla yayılmış ve üretken bir hâle gelmiştir. İşte mevcut fakülteler, işte muhteşem hastaneler, işte mükemmel telif eserler, ilim ve bilgi zenginliği içerisinde kendisine yeni sığınaklar bulmuş kitaplar, işte hepsi bugün gözlerimizin önünde. Tüm bunların üzerinde olan ise bu sert devlet adamlarının Allah'a ve insanlara yakınlaşma çabası içerisinde olmalarıdır.

Halep, Hama ve diğer acı çeken kuzey şehirleriyle Suriye'ye gelince Memlûklerin düzenlemeleriyle yeniden eski gücüne kavuştu. Gösterdikleri büyük özen sonucu ticaret yeniden canlandı. Refah düzeyi arttı. Tüm bunlar Memlûkler zamanında gerçekleşti.

Mısır ve Suriye'de Memlûk Devletinin kuruluşu Bağdat'ın çöküşünden sonra İslam'a itibar ve şerefini yeniden kazandırdı. Bağdat'ta Abbâsî hilafetinin ortadan kaldırılmasından sonra onun sancağını yeniden yükseltti. Halifelik müessesesini en uzaktaki insanların bile ideolojisini benimsediği bir kurum hâline getirdi. Moğollar bile bizzat ona meydedip sonunda kendilerine din olarak kabul ettiler. Hatta İslam'ı en uzaklara kendileri yaydılar. Şayet tersi olsaydı da Moğollar Ayn-ı Câlût'ta galip gelselerdi olabilecekleri tasavvur edebilir miyiz? Bunu tam olarak bilemesek de bu konu üzerinde bir fikir jimnastiği yapabiliriz.

Şayet Moğollar bu cephelerde muzaffer olsalardı Halep de Bağdat gibi bir yıkıntı hâline gelirdi. Dimaşk yerle bir olurdu. Moğollar Halep'e yaptıklarını ona yapamadılar; çünkü Memlûkler süratle savaşa girdiler.

Sanırım Emevî Camisi yok olur, diğer ibadet mekânları ve mescitlerin yanı sıra insanlar için değerli bilgiler Dimaşk'ın zengin kütüphaneleriyle yanıp kül olur, böylece Dimaşk ile birlikte diğer şehirlerdeki kıymetli yapılar da harap olmaktan kurtulamazdı.

Bendeki hâkim görüş Arap dilinin çok gerileyeceğidir. Ölebileceğini söylemiyorum. Çünkü Arap dili hayat için yaratılmış ve bu sebeple Allah'ın kitabının dili olarak seçilmiştir. Fakat bu dil geriler ve üretim hareketi orada sona ererdi. O zaman da bizde ne tabipler hakkında bilgiler veren İbn Useybi'a, ne tarih kitaplarıyla Makrîzî, ne Nuveyrî, ne Umerî, ne de Kalkaşandî yazdıkları büyük eserleriyle ortaya çıkardı.

Arap dili ne siyasî, ne de idarî ifade çeşitliliğiyle gelişebilir, ne de siyasî ıstılahları ve İbn Cemâ'a, es-Subkî, İbn Teymiye gibi tanıdığımız kişilerin fikhî mücadeleleri serpilip gelişebilirdi. Tabi ben burada amacı ortaya koyacak birkaç örnekten bahsediyorum. Bunlar önde gelenlerin sadece bazılarıdır.

Şayet Moğollar hâlâ Suriye sahillerinde bir devletleri bulunan haçlılarla birleşselerdi, bunun sonucu ne olurdu? O sıralar Hıristiyan Avrupa dünyası Moğolları Hıristiyanlaştırmayı düşünüyor ve bu amaçla sık sık heyetler gönderiyordu. Şayet Moğollar haçlılarla doğrudan birleşselerdi neler olabileceğini düşünebiliyor musun? Şüphesiz ki, böyle bir şey gerçekleşseydi Arap dünyasında büyük etkileri olurdu. Avrupa'nın nüfuzu artar, ulaşmak istedikleri her şeye bizim topraklarımızda sahip olurlardı”¹⁵

¹⁵ Nikola Ziyâde, “Ayn-ı Câlût'da Moğolların Yenilgisi Arap Medeniyetini Kurtardı”, (Çeviren: İbrahim Ethem Polat), *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl III, Sayı 11, Ankara 2003, s. 151-156.

Arap tarihçi Nikola Ziyâde'nin yukarıda ifade ettiği gerçekler ve dönemin önde gelen Arap şairlerinin edebî ürünlerinden anlaşılacağı üzere, Arap halkları Türklerin Ortadoğu'da varlıklarının kendilerine sağladığı katkıların farkındadırlar.

Hem Haçlı Seferlerine hem de Moğol saldırılarına karşı büyük başarılar göstererek Türk-İslam tarihinde önemli bir yere sahip olan Sultan Baybars, Mısır'da kurulan Türk Memlûk Sultanlığının en önde gelen ismidir. Kendisi de bir Memlûk olup aslen Kıpçak Türklerinden Ulubarlı zümresine dahil Borçoğlu (Borçalı) kabilesine mensuptur.¹⁶ Bir rivayete göre 1223, bir başka rivayete göre de 1228 yılında Deşt-i Kıpçak'ta doğdu.¹⁷ Kıpçak Türklerinden el-Meliku'z-Zâhir Rukneddîn Baybars¹⁸ tahminen 14 yaşlarında iken, Moğol istilasından kaçan kabilesi, Ulak Meliki Enes Han tarafından bir baskına uğramıştır. Bu baskında yakalanan Baybars, yanında sütkardeşi Bedreddîn Beysaray eş-Şemsî olduğu halde esir tüccarlarına satılmıştır. Anadolu üzerinden Sivas'a getirilen iki kardeş, Beysaray'ın ifadesine göre, burada ayrı ayrı şahıslara satılarak birbirlerinden ayrılmışlardır. Halep'deki Kılıç Hanında tekrar bir araya gelmişlerdir.¹⁹ Halep'ten Dimaşk'a esir pazarına götürülen Baybars, burada önce İmâdu's-Sâik'e daha sonra da Emir Alaaddin Aytigin es-Sâlihî el-Bundukdârî tarafından satın alındı.²⁰ Bu efendisine nispetle de el-Bundukdârî²¹ lakabını almıştır.²²

Mısır Eyyübî Devleti Sultanı el-Melikü's-Salih Necmeddîn Eyyüb'un efendisi Bundukdâr'ı mallarını müsadere ile hapsedmesi sebebiyle, O'na intikal etmiştir. Bu tarihten sonra da el-Melikü's-Salih'e nispetle es-Sâlihî diye isimlendirilmiştir.²³

Zeka ve kabiliyeti sayesinde kısa sürede dikkatleri üzerine çeken Baybars, el-Melikü's-Sâlih tarafından Memlûklerin ileri gelenlerinin dâhil olduğu Camedâriye sınıfına alındı.²⁴ Bu görevi sayesinde liderlik ve idarecilik vasıflarını gösterme imkânı bulmuştur.

¹⁶ İbn 'Abdi'z-Zâhir, *er-Ravdu'z-Zâhir fî Sîreti Meliki'z-Zâhir*, (Nşr. S.F. Sadeque) Dacca 1956, 243; Z. Velidî Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, (3.bsk.), İstanbul 1981, s. 179.

¹⁷ İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhira, fî Mulûki Mısır ve'l-Kahire*, Dârü'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire 1935, C. IV, s. 94-95.

¹⁸ Baybars: Divân Lügat et-Türk' ten itibaren eski lehçelere ait lügat kitapları "bay" sözcüğünü "Zengîn" anlamında kaydetmektedirler. Bugünkü lehçelerde ise "bay" yine "Zengîn" anlamında kullanılır. Bu sözcük, doğu Türkçesinde bazı hayvan adlarının başında kullanılarak, bunların iyi ve iri cinslerini ifade eden bileşik sözcükler teşkil eder ki, bazıları şahıs adları olarak da kullanılır. Bay-sungur, Bay-Bars gibi. "Bay" kelimesi bazı lehçelerde "kahraman ve serdar" anlamlarına da gelir. Bu anlamda bazen bize unvan olarak da kullanılmıştır. Tuman-Bay, Kayıt-Bay, Bars-Bay gibi. Bkz. Fahir İz, "Bay", *İslam Ansiklopedisi*, Maarif Matbaası, İstanbul 1944, C. II, s. 356 "Bars" ise av için Türkler'in besledikleri bir tür kaplandır (Pars). Eski Türk aylarından üçüncü ayın adı da "bars"dır. Bkz. B. Atalay, *Türk Büyüklüğü veya Türk Adları*, Devlet Basımevi, İstanbul 1935, s. 31; J. Sauvaget, "Noms et surnoms de Mamelouks" *Journal Asiatique*, Paris 1950, CCXXXVIII, s. 43. Baybars; Memluk emirlerinde adet olduğu üzere, kendisine şahsi arma olarak "Bars" ı kabul etmiştir. İnci Koçak, "Arap kaynaklarında Türk Memluk Sultanı Baybars", s. 1101.

¹⁹ İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire C.*, IX, s. 95-96.

²⁰ Alaeddîn Bundukdâr, Baybars sultan olduktan sonra onun emirleri arasına girmiştir.

²¹ Bundukdârî: "Bunduk" adı verilen yayı yapan kimseye mensup olan anlamındadır. "Bundukdâr", Farsça iki sözcükten oluşmuş bir isimdir. "Bunduk" fındık anlamındadır. Okla atılmak için fındık şeklinde yapılmış yuvarlak çamurlara denilir. Yayın kirişinin ortasına yerleştirilerek atılırdı. "Dâr" sözcüğü de, Farsça'dır ve "tutan" anlamındadır. "Bundukdâr", hükümdarın veya emirin arkasında, deriden yapılmış fındık çuvalını taşıyan ve bu işe memur edilen kişiye verilen addır. Bkz. Şerefeddin Yaltkaya, *Baybars Tarihi*, Maarif Matbaası, İstanbul 1941, s. XII.

²² İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, C. IX, s. 94.

²³ İbn 'Abdi'z-Zâhir, *er-Ravdu'z-Zâhir fî sîreti Meliki'z-Zâhir*, 242; İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, C. IX, s. 95.

²⁴ İbn Abdi'z-Zâhir, *a.g.e.*, 243.

Bahrî Memlûklerinin²⁵ lideri Fariseddin Aktay tarafından yokluğunda Bahrî'lerin başına kendisi tarafından vekil olarak bırakılacak kadar itibar kazanmıştır.

Yirmi iki yıllık saltanatını Şam'da, Irak'da, Küçük Asya topraklarında, Nübe'nin güneyinde ve Sudan'ın kuzeyinde Haçlılara ve Moğollara karşı savaş vererek geçiren Sultan Baybars, İslam toplumlarının gördüğü en büyük saldırılardan biri olan Moğol saldırılarına karşı göstermiş olduğu üstün başarılar sonucu büyük bir sevgi kazanmıştır. Hatta Arap halkları, kahramanlıkları dolayısıyla Baybars'ın zaferlerini "Binbir Gece Masalları"na eklemiştir.²⁶

Bir Arap şairi Moğollara karşı gösterdiği başarılar karşısında onu şu dizelerle övmüştür:

يَا أَسَدَ الثُّمُورِ كَيْفَ رُكِنَتْهُمْ
وَيَا آخِذَ الثُّمَارِ بَعْدَ الْمَخَافَةِ
كسرت الطغاة جبرت العفاة
قسطت الفترات وصالت الخلافة

- *Ey Türk aslanı ve onların direği!*
- *Ey korku ve endişeden sonra intikam alıcı!*
- *Azgınları bozguna uğrattın, (bizi) selamete çıkardın.*
- *Fırat'ı geçtin, hilafete ulaştın.*²⁷

Mısır'ın önde gelen Arap şairlerinden Cemaleddin Yusuf b. Haşşâb, Frenk ve Moğol krallarının Baybars karşısında bağışlanma dilediklerini belirterek onu şu dizelerle över:

قصد الماوك حماك والخلفاء
أنت الذي امرأه بين الوري
ملك تزيت الممالك باسمه
كم للفرنج والتتار ببابه
وطريقه لبلادهم موطوءة
فأفخر فان محلك الجوزاء
مثل الملووك وجزده أمراء
تجملت بمدحها الفصحاء
رسائل مناهها العفو والإعفاء
وطريقهم لبلادهم عذراء

- *Melikler ve halifeler senin himayene sığınmışlardır. İftihar et! Senin durumun, ikizler burcu gibidir.*

- *Sen halk arasında emirleri melikler, askerleri de emirler gibi olan bir kimsesin.*

- *Sen, adıyla ülkelerin süslediği, övgüsüyle akıcı konuşanların güzelleştiği bir hükümdarsın.*

- *Nice Frenk ve Tatar elçileri, onun kapısında özür ve bağışlanma dilediler.*

²⁵ Mısır Türk Memlûk Devletinin tarihi, Bahrî (1250-1390) ve Burcî (1382-1517) olmak üzere iki kısımda incelenir. Bahrîler, el-Melikü's-Salih Necmeddin Eyyüb tarafından, kendini korumak ve gücünü artırmak için kurulmuştur. Bahrî Memlûkleri, Nil nehri üzerindeki bir adada yetiştirilmeleri sebebiyle Nil'e izafeten (Çünkü Araplar Nil nehrine "Bahru'n-Nil" diyorlardı.) böyle adlandırılmışlardı. Burcî'ler ise Memlûk Sultanı Kalavun (1280-1290) tarafından kurulan hassa birliği olup, Kahire'de Kal'atu'l-Cebel içinde talim ve terbiye edilmeleri sebebiyle bu adla anılmışlardır.

²⁶ İbrahim Ethem Polat, *Haçlılara Kılıç ve Kalem Çekenler*, Vadi Yayınları, Ankara 2006, s. 156-162.

²⁷ İnci Koçak, "Arap Kaynaklarında Türk Memluk Sultanı Baybars", *X. Türk Tarih Kongresi*, (Ayrıbasım) TTK., Ankara 1991, 1101.

- Onun, onların ülkesine giden yolu, basılmaktan dümdüz olmuş; onun ülkesine giden yoluna hiç ayak basılmamıştır.²⁸

Türk asıllı Arap tarihçisi İbn İyâs, Baybars'ın çok fetih yaptığı için, "Ebu'l-Futûhât" olarak ünlendiğini ifade ederek onun; cömert bir insan olduğunu, fethettiği ülkelerden kazanmış bulunduğu ganimetleri emrindekilere dağıttığını, heybetli ve güzel yüzlü, uzun boylu, beyaz sakallı bir sultan olduğunu, bilginleri ve iyilik yapmayı sevdiğini yazmakta ve Mısır'daki Türk hükümdarlarının en seçkinlerinden biri olarak Baybars'ı göstermektedir. İbn İyâs bu hususta "şöyle söylüyorum" diyerek, Baybars'ı şu şiiriyle de övmüştür:

يحيى العـرب والأعـاجم
وانسب لأفعالـه العظـائم
لقمـع أهـل الفسـاد صـارم
وأبطل الجـور والمظـالم
أغنى عن السمـر والصـوارم
مادام هذا الوجود قائم

تاريخه فى الملوك أضحى
فاكتبه بالتبر لا بحبـر
اختاره الله من أمم
قد أظهر العدل فى الرعايا
له بقلب الملوك رعب
فالله يرحمه كل حين

- Onun hükümdarlar içindeki tarihi,
- Arapları ve Arap olmayanları hayrete düşürdü.
- Bunu mürekkeple değil, altınla yazıyorum
- Ortaya koyuyorum onun olağan üstü işlerini
- Yiğit bir lider olarak Allah onu seçti.
- Kahretsin diye bozguncu kişileri.
- Halk içerisinde adaleti izhar etti.
- Ortadan kaldırdı zulmü ve eziyeti
- Artık mızraklara ve keskin kılıçlara ihtiyaç yoktur.
- Onun korkusuyla doludur hükümdarların kalpleri.
- Bu varlık durdukça, üzerinde olsun Allah'ın rahmeti!²⁹

1272 yılında Sultan Baybars, Fırat nehrini geçip Birecik'e kadar ilerleyerek Moğol ordusunu bozguna uğratmıştır.³⁰ Bu zafer sebebiyle halk büyük bir sevinç yaşamış bu başarısını birçok şair şiirlerinde dile getirerek Baybars'ı övmüştür.

Kadı Şihâbuddîn Mahmud el-Kâtib'de bu zafer dolayısıyla Baybars'ı şu dizelerle över:

²⁸ İbn 'Abdiz'z-Zâhir, a.g.e., 91-92.

²⁹ Ebu'l-Berekât Muhammed b. Ahmed İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-Zuhûr fî Vakâ'i'i'd-Duhûr*, Matba'atu'l-Emîriyye, Kahire H. 1311, 118; İnci Koçak, a.g.e., 1110.

³⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. XIII, s. 263; İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb, Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye*, Beyrut Tsz., C. II, s. 333.

واحكم فطوع مرادك الأقدار
ياركنه عند الأعادي ثار

سر حيث شئت لك المهيمن جار
لم يبق للدين الذي أظهرته

- Her nereye gidersen git her şeye hakim olan Allah komşundur.

- Dilediğin hükmü ver, kader muradına uygun olacaktır.

- Senin ortaya koyduğun ve rükünü oluşturduğun din, artık düşmanlar tarafından saldırıya uğramayacaktır.³¹

Kaynaklarda ismi zikredilmeyen bir diğer Arap şairi de şu beyitleriyle Baybars'ı över:

المملوك الظاهر ساطنا نقدية به الأموال والأهل
إقتحم الماء ليطفى به حرارة القلب من المغل

- Melikü'z-Zâhir bizim sultanımızdır. Mallarımız ve ailelerimizle ona feda oluruz.

- Moğollar'dan dolayı ateşlenen kalbin hararetini, söndürmek için sulara atıldı.³²

Kıpçak Türklerinden olan ve Memlûk Türk Devleti'nin altıncı sultanı olan Melik el-Mansûr Kalavûn el-Elfî, tıpkı Baybars gibi genç yaşta Mısır'a getirilmiştir. Haçlılara ve Moğollara karşı verdiği mücadelelerle o da büyük sevgi kazanmıştır. Kazandığı zaferlerin yanı sıra yaptığı imar faaliyetleri ve Bîmâristân el-Mansûrî adlı hastanesi ile ünlenmiştir. Ayrıca memlûk unsurları içerisindeki Çerkeslerden yeni bir memlûk birliği kurup Burcî Memlûkler adı verilen askeri gücü oluşturmuştur.³³ Kendisi ve sultanlığını devam ettiren oğlu, Eşref el-Halil, Haçlılara ve Moğollara karşı kazandığı zaferler dolayısıyla pek çok Arap şairi tarafından kaleme alınan şiirlerde övülmüştür.

Muhammed b. Danyâl el-Mevsilî, 1291 yılında Kalâvûn el-Elfî'nin oğlu Eşref el-Halil'in Şam sahillerinde ki son Haçlıları da Akkâ'da denize dökerek Ortadoğu'dan tamamen temizlemesi sebebiyle, Türk Sultanını ve Türk ordusuna hayranlık ve takdirlerini belirterek şu sözlerle övmüştür:

مألا الخافقين للحررب تركا
لذكته بالسائناك ذكاً

ما رأى الناس مثل ملئك ملكا
وجيوشا لو صادمتم جبال الشرك

- İnsanlar senin hükümlüğün gibi bir hükümlük tanımadı.

- Doğu ve Batı savaşmak için gelen Türklerle doldu.

-Türkler'den oluşan öylesine bir ordu ki,

³¹ İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhira*, C. VII, s. 159; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye, Dâru'l-Me'ârif, Beyrut Tsz.*, C. XIII, s. 264; İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, C. II, s. 333.

³² İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. XIII, s. 264.

³³ Samira Kortantamer, *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları No: 75, İzmir 1993, s. 7.

-Şirkin dağına çarptığında atların tırnaklarıyla dümdüz etmede.³⁴

Mısır'da Memlûk idaresi altında yaşayan dönemin önde gelen Arap şairlerinden İbn Verdî, bir şiirinde Türklerin varlığından memnuniyetini dile getirerek şu övgüde bulunmaktadır;

التـرك مـلـح الارض فـي عـصـرنا والفـلـك دائـر فـي سـعـدهم

- *Türkler, çağımızda yeryüzünün tadı tuzudur. Dönen felek de onların saadetine döner.*³⁵

Arapça tarihî ve edebî metinlerin bize sunduğu anlatımlar Türklerin Orta Doğu coğrafyasındaki tarihî serüvenlerinin kahramanlık, adalet ve hakkaniyet üzerine kurulduğudur. Türk Devletleri, bölgede her dönem Arap halklarının savunucusu konumunda olmuşlardır. Yönetimleri altındaki şehirleri mamûr hale getirmişler, bu huzurlu yapı içerisinde tüm din ve inanç mensuplarına da eşit ve adil muamele etmeye gayret göstermişler. Günümüzde bazı bilgi eksikliği içerisinde olan insanlar tarafından Türklerle ve Türk Devletlerine yöneltilen bazı sorumsuz sözlere bu edebî metinler Türklerin ve Devletlerinin bölge halkı tarafından algısını ve tarihî gerçekliği ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Aşûr, Said Abdulfettâh, *el-Hareketu's-Salîbiyye*, Kahire 1976.

Atalay, Besim, *Türk Büyükleri veya Türk Adları*, Devlet Basımevi, İstanbul 1935.

Bâşâ, Ömer Musa, *Edebu'd-Duveli'l-mutetâbi'a, Asru'z-Zengiyyîn ve'l-Eyyûbiyyîn ve'l-Memâlik, Dâru'l-Fikri'l-Hadîs*, Kahire 1967.

el-Aynî, Bedreddin, *Ikdu'l-Cumân fi Târîhi Ehli'z-Zemân*, Veliyyüddîn Efendi Kütüphanesi, Nr: 2391, v. 436.

el-Hırfî, Muhammed b. Ali, *Şi'ru'l-Cihâd fi'l-Hurûbi's-Salîbiyye fi Bilâdi's-Şâm, Dâru'l-İ'tisâm*, Kahire 1979.

Gökbel, Ahmet, *Kıpçak Türkleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000.

Gürkan, Necdet, *Arap Edebiyatında Memlûkler (Moğollar) Dönemi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sos. Bil. Ens. Isparta, 2000.

İbn Abdi'z-Zâhir, *er-Ravdu'z-Zâhir fi Sîreti Meliki'z-Zâhir*, (Nşr. S.F. Sadeque) Dacca 1956.

İbn İyâs, Ebu'l-Berekât Muhammed b. Ahmed, *Bedâ'i'u'z-Zuhûr fi Vakâ'i'i'd-Duhûr*, Matba'atu'l-Emîriyye, Kahire H. 1311.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye, Dâru'l-Meârif, Beyrut Tsz.*

İbn Tağrîberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhira, fi Mulûki Mısır ve'l-Kahire*, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire 1935.

İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-Zeheb fi Ahbâri Men Zeheb, Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, Beyrut Tsz.*

³⁴ Muhammed b. Ali el-Hırfî, *Şi'ru'l-Cihâd fi'l-Hurûbi's-Salîbiyye fi Bilâdi's-Şâm*, Dâru'l-İ'tisâm, Kahire 1979, s. 75.

³⁵ Necdet Gürkan, *Arap Edebiyatında Memlûkler (Moğollar) Dönemi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sos. Bil. Ens. Isparta, 2000, s. 47.

İz, Fahir, "Bay", *İslam Ansiklopedisi*, Maarif Matbaası, İstanbul 1944.

Kâsım Abduh Kâsım-Ali es-Seyyîd Ali, *el-Eyyûbiyyûn ve'l-Memâlik*, Kahire 1995.

Koçak, İnci, "Arap Kaynaklarında Türk Memlûk Sultanı Baybars", *X. Türk Tarih Kongresi*, (Ayrıbasım) TTK., Ankara 1991.

Koprıman, Kazım Yaşar, "Memlûkler" *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul 1989.

....., "Tolunoğulları" *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul 1989. (VI)

..... *Mısır Memlûkleri Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları/1090 Ankara 1989.

Kortantamer, Samira, *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları No: 75, İzmir 1993.

Özbek, Süleyman, "Moğol İstilasının Durak Noktası Ayn-Câlut Savaşı ve Sonuçları", *Askeri Tarih Bülteni*, XVI/31, Ankara 1991.

Polat, İbrahim Ethem, *Haçlılara Kılıç ve Kalem Çekenler*, Vadi Yayınları, Ankara 2006.

Rasonyi, Laszlo, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 39, Ankara 1971.

Sauvaget, J., "Noms et Surnoms de Mamelouks" *Journal Asiatique*, Paris 1950. (CCXXXVIII)

Togan, Z. Velidî, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, (3.bsk.), İstanbul 1981.

Yaltkaya, Şerefeddin, *Baybars Tarihi*, Maarif Matbaası, İstanbul 1941.

Yıldız, Hakkı Dursun, *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul 1980.

Ziyâde, Nikola, "Ayn-ı Câlût'da Moğolların Yenilgisi Arap Medeniyetini Kurtardı", (Çeviren: İbrahim Ethem Polat), *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl III, Sayı 11, Ankara 2003.